

Format de citation

Šmahel, František: Rezension über: Vojtěch Bažant / Jiří Dynda / David Šimeček / Martin Šorm (eds.), *Staré baby. Ženy a čas ve středověké Evropě*, Praha: NLN, 2020, in: *Český časopis historický*, 2021, 3, S. 681-686, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/8195409d4e544307a7675267d899170b>

český časopis historický

copyright

Cet article peut être téléchargé et/ou imprimé à des fins privées.
Toute autre reproduction ou représentation, intégrale ou substantielle de son contenu, doit faire l'objet d'une autorisation (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Vojtěch BAŽANT – Jiří DYNDY – David ŠIMEČEK – Martin ŠORM (edd.)

Staré baby. Ženy a čas ve středověké Evropě

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2020, 290 s., ISBN 978-80-7422-786-8.

Předmluva této kolektivní monografie poněkud nezvykle opakuje název knihy. Editoři v ní slibují sledovat dvojnásobnou diskriminaci, a to pohrdání jiným než mladým věkem a jiným než mužským pohlavím. A jelikož nejen každého z nich, ale údajně i každého přispěvatele knihy se téma osobně dotýká, prolamují tím neutrální postoj k výzkumu, který by se mohl předpokládat u „akademické medievistiky“. Nejenom to. Editoři také nabádají k ostražitosti před pohrdáním středověkem, a to opět dvojího druhu. Jedno podle nich vyplývá z povrchního nadšení z dějinného pohybu, modernity a pokroku, v němž návrat renesance k antickým kořenům paradoxně středověku přisuzuje barbarství a temnotu, druhé naopak svým nostalgickým přístupem a starožitnickou vlastivědou je konzervativním pohrdáním úsilím o společenskou změnu.

Čím tedy je středověk pro autorky a autory této knihy? Především živou i aktuální představou, jež sice lidi a kultury v Evropě mezi 4. a 17. (sic!) stoletím někdy přeceňuje a jindy naopak přehlíží, jež však skrývá potenci být zdrojem něčeho aktuálně hodnotného, potěšení, síly, moci, smyslu, zdání nadřazenosti apod. Otázka pro ně nespočívá jen v tom, „jak to kdysi bylo“, ale k čemu to je nyní. Zajímají je především „dnešní lidé všech pohlaví a životních etap“ a na tomto prezentistickém přístupu si sami cení toho, že jeho motivaci nedokáží zakrývat. Zvolené téma, figura staré baby, zosobňuje podle editorů „negativa, jež středověké kultury spojovaly s proměnami hmoty v čas“. Neskrývají přitom feministické zaměření knihy a její možné transformativní účinky na autory i čtenáře. Trapná jim připadá pouze skutečnost, že knihu o středověkých reprezentacích starých žen vydávají čtyři mladí muži. To jim podle mého mínění naopak slouží ke cti. Podivné mi spíše připadá, že pouze jeden z nich představil společné představy samostatnou studií.

Tempora mutantur et nos mutamur in illis, aneb kdeže loňské sněhy jsou. Když jsem v osudovém roce 1968 koncipoval svoji stať pro sborník *Naše živá a mrtvá minulost*, programově jsem ji nazval „Vzdálená minulost husitství“,¹ abych obhájil vědecké zkoumání této citlivé dějinné etapy proti diktátu apriorních marxistických i nacionálně jednostranných tendencí. Ne vždy jsem tomu sám dostál, to přiznávám, neboť věž ze slonové kosti může být i alibistickým vězením. Bylo by tudíž nemístné i předčasné zvedat obočí nad zárodkem manifestu, který zřejmě není jen příležitostným vyjádřením domácí skupiny badatelů.

Zatím jsem neuvedl, že editoři nejen deklarativně, ale patrně i z vnitřní potřeby navazují na programovou stať, v níž Chris Jones, Conor Kostick a Klaus Oschema hledají relevanci medievistiky jako vědecké disciplíny v současném světě a její popkultuře, která je přehlčena seriálovými i herními fantaziemi ve středověkých kostýmech a kulisách. Je tomu tak jen v poznámce, což neudivuje, neboť jde o publikaci ze stejného roku, na kterou jinak

1 František ŠMAHEL, *Vzdálená minulost husitství*, in: František Graus (ed.), *Naše živá a mrtvá minulost*, Praha 1968, s. 44–71.

nebylo možné reagovat. Kniha s příznačným názvem *Aktualizujeme středověk*² je díky *open acces* snadno přístupná, což jsem k vlastnímu prospěchu využil. K svému údivu jsem se tak dozvěděl, že nejen obě výše zmíněné stati, ale i mladší kniha Richarda Utze jsou jen špičkou ledovce v podobě rozsáhlé literatury věnované soudobému medievalismu.³

Proto také editoři, byť jen v poznámce, považovali za potřebné uvést, že vědeckou či „akademickou“ medievistiku považují za jeden z projevů medievalismu, který v jejich širším pojetí představuje „jakýkoli současný či moderní historismus zaměřený na středověk, laický i odborný“. Tady se neshodneme, neboť medievistika v mých očích zůstává komplexem speciálních, chronologicky vymezených disciplín v rámci historie jako vědy. Kromě toho populárně seriálový historismus je už dlouhou dobu mimo jiné spjat s válčením v době císaře Napoleona, Druhé světové války apod., aniž by tato hra na vojáčky byla historiky brána jako téma vědeckého výzkumu.

Přesto vnímám potřebu nových přístupů a cest v soudobé medievistice, kde je příliš hladových krků na okoralý krajíc, k němuž je stále obtížnější získávat za státní peníze obvyklou pomazánku. Také věřím v budoucnost vlastního oboru, časem se možná prokáže i jeho deklarovaná přínosnost pro současnou chemii, medicínu nebo vulkanologii.⁴ Neméně si rovněž uvědomuji étos ústředního námětu sborníku, k jehož studiím se po tomto delším úvodům dostávám.

Kolekci čtrnácti statí účelně zahajuje pojednání Elišky Zazvonilové, Anežky Kotěrové a Jaroslava Brůžka o starých ženách pohledem antropologie, neboť i v bioarcheologii, na kterou se autorky soustředily, je sociální identita lidí v minulosti významnou měrou určena pohlavím a věkem.⁵ I když tato nová disciplína ještě nemá spolehlivé metody odhadu nástupu a ukončení reprodukčního období dávných žen, může se opřít jednak o dobře známé středověké stupnice životních cyklů, jednak o analýzy kosterních pozůstatků z archeologicky prozkoumaných pohřebišť. Právě však identifikace starých osob je z řady důvodů problematická, čímž vznikla mylná představa o jejich absenci ve středověku. Přestože je odhad věku dožití na základě kostry samotné dosud zatížený tradičními chybnými metodami, lze důvodně předpokládat, že i jedinci z našich raně historických pohřebišť se mohli dožít vysokého věku.

Ojedinělost zjištěných koster seniorek nad 60 let v uvedených pohřebišťích, které byly prozkoumány do roku 1982, potvrzuje i tabulka ve studii Petra Charvát.⁶ Jelikož však

2 Chris JONES – Conor KOSTICK – Klaus OSCEMA (eds.), *Why Should we Care about the Middle Ages? Putting the Case for the Relevance of Studying Medieval Europe*, in: *Making the Medieval Relevant. How Medieval Studies Contribute to Improving our Understanding of the Present.* (Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung. Beiheft 6), Berlin 2020, s. 1–30.

3 Richard UTZ, *Medievalism: A Manifesto (Past Imperfect)*, Kalamazoo 2017. Příznačné je, že jsou již k dispozici dva úvody do studia: Louis D'ARCENS (ed.), *The Cambridge Companion to Medievalism*, Cambridge 2016; Elizabeth EMERY – Richard UTZ (eds.), *Medievalism. Key Critical Terms*, Cambridge 2014.

4 Konkrétně o to usilují autorky a autoři výše uvedené kolektivní monografie *Making the Medieval Relevant*.

5 Eliška ZAZVONILOVÁ – Anežka KOTĚROVÁ – Jaroslav BRŮŽEK, *Staré ženy pohledem antropologie*, in: *Staré baby*, s. 15–27.

6 Petr CHARVÁT, *Staré baby ve starém středověku. Poznámky archeologa*, in: *Staré baby*, s. 165–172.

i v následujících výzkumech zastupují věkovou skupinu *seniles* pouze jedinci, autor v případě pohřebiště na hradě Budeč rezignovaně dodává: „Kam se poděly zdejší staré baby, ví patrně jen Bůh a Svatý Václav.“ Z drobných náznaků lze přesto podle něho vyvodit, že si staré ženy v některých případech zachovaly své vyšší společenské postavení a snad i náležitý respekt.

Skutečné postavení starých žen, alespoň ve velkých městech s dochovanou písemnou agendou, více osvětluje výzkum městských knih. Michaela Antonín Malaníková se zaměřila na vdovy v pramenech pozdně středověkých moravských měst.⁷ Jelikož městská práva respektovala nároky pozůstalé manželky a dětí, měly vdovy jako majitelky domů a nemovitostí stabilnější ekonomické postavení než zbytek ženské populace. K tomu je však nutné dodat, že vdané ženy s věnem právně chránilo tak zvané obvěnění. Zámožné vdovy prokazovaly svou nezávislost i jako donátorky. Přesto i ony mohly být trnem v oku závistivcům a autorům posměšných skladeb či frašek. V případě sňatků vdov s mladíky, nešlo jen o motivy typické pro kratochvilné rozprávky, jak by se z textu mohlo udát, ale u řady školních správců též o dosti běžný jev.⁸

„Kdo nebo co je bába“ podle akademického Staročeského slovníku a Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny podrobně prozkoumal Jan Dušek.⁹ Bylo by omylem se domnívat, že slovo baba/bába ve staré češtině označovalo jen osobu ženského pohlaví. Ve středověku se jím rozumělo i jídlo (bába žemlová, bábovka), mohlo však jít též o návrší, bydlíště nebo součást vlastního jména osobního. Vedle běžného významu mohlo toto slovo označovat i ženu mladšího věku. V případě porodních bab to je zjevné, méně již v protihusitské básni „Viklefice“. Již ve středověku byl také za babu označován zbabělý člověk.

Zvláštní doménu určenou téměř výhradně pro ženy představovaly ženské kláštery. Ty byly multigenerační, což platí i pro konvent benediktinek při kostele sv. Jiří na Pražském hradě. Podle Karla Pacovského lze na základě pramenů z konce 18. století předpokládat, že staré ženy tvořily již ve středověku jednu šestinu svatojiřské komunity. Vysoké stáří nad 70 let bylo sice výjimečné, avšak doložitelné, jak tomu je v případě abatýše Anežky, dcery krále Vladislava I., která se dožila kolem 80 let.¹⁰ Přestože ženské kláštery někdy sloužily jako útočiště vdov, české ovdovělé královny dávaly přednost vlastním fundacím. Zvláštní skupinu v ženských klášterech tvořily tzv. matrony. Vesměš šlo o vdovy, jimž služby v klášteře nebo při kostele zajišťovaly živobytí.

K církevnímu prostředí se váže i příspěvek Ivy Adámkové líčící na dvou poměrně kuriózních případech různé role, v nichž staré baby vystupují v kontaktu s relikviemi.¹¹ V případě mohučské svaté nádoby připadla starým babám úloha naivně smýšlejících věřících,

7 Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, *Stáří radostné i starostné. Status vdovy v pozdně středověkých městech*, in: *Staré baby*, s. 131–139.

8 Zámožné vdovy si často braly za muže mladé školní správce, kteří se po smrti svých manželek zase ohlíželi po mladých nevěstách. Prosopografickou anketu správců škol jsem zařadil do stati *Existenční vyhlídky a kariéry univerzitních humanistů*, in: Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy, Praha 2016, s. 550–559.

9 Jan DUŠEK, *Kdo nebo co je bába ve středověku a raném novověku?*, in: *Staré baby*, s. 29–39.

10 Karel PACOVSKÝ, *Staré ženy v pražském klášteře svatého Jiří*, in: *Staré baby*, s. 141–153.

11 Iva ADÁMKOVÁ, *Stařeny a relikvie*, in: *Staré baby*, s. 155–163.

zatímco v *Liber miraculorum sanctae Fidis* z francouzského města Conques se chromá stařena navzdory ústrkům a posměškům zlomyslných noviců dočkala zázračného uzdravení.

Posledním příspěvkem jsme dospěli k dílům literární povahy, jejichž odlišnost od pramenů historických či filologických editorů sborníku ke škodě věci opomenuli připomenout nebo alespoň v obsahu odlišit. Cyklus pěti studií o starých ženách ve středověkých národních literaturách je vhodné začít na severu Evropy. Na první pohled by se mohlo zdát, že převážně šlo o čarodějky anebo ženy znalé magie. Tak tomu zjevně bylo v ságách a v prozaických i veršovaných eddách, o nichž pojednává Marie Novotná.¹² Treba dodat, že ve staroislandštině slovo „edda“ znamená prababičku nebo prabábu. O jejich fyzické podobě se většinou nemluví, některé se proměňovaly do zvířecí či ptačí podoby, všechny však měly schopnost létat.

V pozdních islandských ságách čarodějnice už nepřebývaly na tajuplných místech, nýbrž v rodinných sídlech, kde pospolitě žily jako matky nebo pěstounky významných či méně významných mužů. Staré báby, jak na příkladech uvádí Lucie Korecká, svými kouzly a svou jinakostí propojovaly pohanskou minulost s křesťanskou přítomností.¹³ Na rozdíl od svých mužských protějšků nezasahovaly do politické sféry, i když se někdy stavěly proti psancům jako přestupníkům řádu.

Název studie Milana Žoncy „Baby kde jste?“ by mohl nasvědčovat absenci seniorek ve středověké židovské literatuře.¹⁴ V případě Ďáblíc nebo Satanášek tomu tak až na výjimky bylo, jinak však staré ženy, přelétavé vdovy a proradné baby vystupují v rabínských příkázáních a odpovědích na dotazy (responsy) poměrně často. Jelikož pro staré ženy bez menstruace platila méně přísná rituální pravidla, více než jejich „lineární věk“ padalo na váhu, kdy se sama nebude cítit dotčena tím, že ji jiné ženy oslovují „matko“. Staré ženy ve středověké židovské literatuře potencionální svůdkyně sice nepředstavovaly, o to více však byly asociovány s přetvářkou, lstí a podvodem. Právě tak však mohly být i pokladem v domě. V jednom exemplu stará žena dokonce předstíranou zbožností přelstila představitele židovské komunity. Nic nového tedy ani pod židovským sluncem.

O stařenách ve francouzské veršované epice 12. a 13. století pojednává Martin Šorm, jediný z editorů, který do sborníku přispěl samostatnou studií.¹⁵ V návaznosti na humanitně vědný obor *Age studies* upozorňuje na problematičnost předsudečného a ponižujícího konceptu „stárnutí“, který byl příznačný jak pro korpus starofrancouzských románů, tak pro komické veršované povídky (tzv. fabliaux). Zatímco v prozaických artušovských románech určených dvornímu publiku byly kruté posměšky starým ženám motivem dosti minoritním, ve veršovaných románech s parodickými rysy jich byl bezpočet, včetně přehnaně sexuálního kontextu. Zvláště karikující, diskriminující a pohrdavý obraz ženského stáří lze nalézt v některých fabliaux. Evropská kultura počátku 21. století sdílí

12 Marie NOVOTNÁ, *Riskující čarodějky aneb proměna tváře*, in: Staré baby, s. 189–197.

13 Lucie KORECKÁ, *Čarodějnice v pozdních ságách o Islandanech*, in: Staré baby, s. 175–187.

14 Milan ŽONCA, *Baby, kde jste? Úvahy o významuplné absenci seniorek ve středověké židovské literatuře*, in: Staré baby, s. 199–213.

15 Martin ŠORM, *Obnovení smyslu těla. Stařeny ve francouzské veršované epice 12. a 13. století*, in: Staré baby, s. 65–85.

podle autora s francouzskou literaturou 12. a 13. století převládající představu o stárnoucí společnosti. Nic proti těmto prezentistickým reflexím, zvláště když Martin Šorm ve své stati předložil znamenitý rozbor zvoleného tématu.

Ještě obtížnější je ve zkratce přiblížit výklad Matouše Jalušky o „babizně“ ve starofrancouzském Románu o Růži, neboť mu chybí závěrečné shrnutí.¹⁶ V první části, kterou složil Guillaume de Lorris ve druhé čtvrtině 13. století, nemá stařena vlastní jméno. Zestárla obdobně jako jiní lidé a je tak mementem pro mladou dívku, že i ona na tom po čase nebude lépe. Také v druhé části románu, který o několik desetiletí později připojil Jean de Meun, stařena zůstává bytostí, jež si životní šrámy nese na svém znetvořeném těle coby „komentář k mechanismu světa“ a jako zrcadlo pro ženy, jimž ukazuje limity lásky. Předností i této studie je minuciózní rozbor zvolených textů.

Sugestivní obraz starých žen lze rovněž nalézt v latinské literatuře a v soudobých povídkách či komických hrách v národních jazycích. Čtenář se o nich vítaně dovídá prostřednictvím jejich výtvarných ztvárnění, jimž se ve studii Baba a čert zabývá Jan Dienstbier.¹⁷ Výchozím výjevem výkladu je mu přípravná kresba z konce 14. století pro nástěnnou malbu v kostele sv. Jakuba v Libiši s vyobrazením čerta, předávajícího bábě boty odměnou za její zlé skutky. Činí tak s pomocí hole, aby s ní už nemusel mít nic společného. Stejný motiv se objevuje zhruba o sto let později i v nástěnné malbě na špaletě okna Zelené světnice zámku v Žirovnici. Autor vysledoval výskyt tohoto i jiných misogynních představ o starých ženách nejen v řadě starších či mladších literárních skladeb, ale i v různém výtvarném ztvárnění 15. a 16. století.

Sestry Marty a Marii, kterou Kristus podle evangelisty Lukáše 10, 38–42 navštívil v Bethanii, zvolil za námět své uměnovědné studie Petr Jindra. Zatímco evangelista pouze zaznamenal Kristovu chválu naslouchající mu Marie, středověké *Meditationes vitae Christi* v návaznosti na sv. Bernarda přisoudily pracující Martě skutek a ctnost, Marii pak intelekt a moudrost. Jednání Marty i rozjímání Marie jako rovnocenné plnění dvojí služby postupně nabylo podoby dvojí cesty ke spáse, a to ve smyslu *vita activa* a *vita contemplativa*, obě s vlastními atributy a s dvojím pojetím času, to jest plynoucího a setrvalého. Prostřednictvím těchto exegetických reflexí autor poučeně interpretuje náměty řady známých i méně známých vyobrazení ze 14. až 16. století. Při všem respektu k autorově erudici se mi vtírá pochybnost, zda vše, co lze dnes využít díky obrovskému učenému aparátu, mohlo být alespoň zčásti vlastní možnému vědomí umělců pozdního středověku a rané renesance.

Závěrečná stať Lucie Doležalové o starých babách v kolofónech středověkých rukopisů je etudou svého druhu.¹⁸ Kdekdo z medievistů narazil na nějakou zajímavost, kterou pak příležitostně zpracoval pro jeden z mnohých se jubilejních a jiných sborníků. V tomto případě však nehrozí, že by stať zapadla, neboť se stala součástí předem koncipovaného záměru. Přípisek *et cetera baba stará* na konci středověkých rukopisných textů zaznamenal ve své studii o kolofónech již Zdeněk Kristen. Nerozpoznal však jeho smysl, čemuž se nelze divit. Autorka objevila obdobných kolofonů a jejich drobných variant v latinských textech

16 Matouš JALUŠKA, *Stařena v Románu o Růži. Výmluvné monstrum*, in: *Staré baby*, 87–107.

17 Jan DIENSTBIER, *Baba a čert*, in: *Staré baby*, s. 109–128.

18 Lucie DOLEŽALOVÁ, *Et cetera baba stara*, in: *Staré baby*, s. 215–232.

bohemikálního původu již třináct. Záhada jejich smyslu je o to složitější, že jde o rukopisy spadající do období od konce 14. do konce 15. století.¹⁹ Závěrem svého zkoumání Lucie Doležalová vyslovila domněnku, že přípisek ambivalentně označoval jednak konec opisu, jednak to, co by mělo následovat, snad jídlo, pití nebo sex. „Marginální stará baba se tak objeví tam, kde už nemělo být nic. Kde jinde by měla být?“ Tak zní konec stati i celé knihy.

Závěr vyzní poněkud rozpačité: sborník přináší cenné, někdy i objevné příspěvky, úvodní manifest však v nich nalezl jen ojedinělou odezvu v podobě feministicky aktivistických proklamací, což je vlastně dobře.

František Šmahel

Tilman HAUG – André KRISCHER (Hrsg.)

Höllische Ingenieure. Kriminalitätsgeschichte der Attentate und Verschwörungen zwischen Spätmittelalter und Moderne

(= Konflikte und Kultur – Historische Perspektiven, Bd. 32)

München, UVK Verlag 2021, 263 s., ISBN 978-3-7398-2770-4.

Politické atentáty a spiknutí od sklonku středověku do poloviny 19. století stály dlouho poněkud stranou zájmu historického bádání o kriminalitě, jehož pronikavý rozvoj můžeme v evropské historiografii sledovat od devadesátých let minulého století. V posledním desetiletí bylo možné nicméně zaznamenat rostoucí badatelský zájem o „politické zločiny“, mezi něž přirozeně patří také spiknutí a atentáty. Důvodem tohoto zájmu není pouze postupný přesun časového těžiště bádání o kriminalitě z epochy raného novověku do tzv. sedlové doby (*Sattelzeit*, druhá polovina 18. a první polovina 19. století), nýbrž také obecné zintenzivnění společenskovědního studia politicky motivovaných zločinů, které je reakcí na růst terorismu, zejména islámského, od přelomu tisíciletí. Průlomovým počinem v tomto směru byl rozsáhlý konferenční sborník, který inicioval Karl Härter z Institutu Maxe Plancka pro evropské právní dějiny ve Frankfurtu nad Mohanem.¹

Recenzovaný sborník přináší 11 příspěvků, převážně z pera německých historiků mladší generace, které vycházejí z referátů přednesených na sympoziu pořádaném univerzitou v Münsteru roku 2015. Témata sborníku vymezuje rozsáhlá úvodní stať „Überlegungen zu einer Kriminalitätsgeschichte der Attentate und Verschwörungen zwischen Spätmittelalter und Moderne“, v níž se editoři sborníku Tilman Haug a André

19 Před mnoha lety jsem v listku s přípravou latinského kázání neznámého táborského (?) kněze ze třetí čtvrtiny 15. století objevil český přípisek „Babo nespi!“. Nejde snad o obdobnou průpovídku, kterou kazatelé občas pronesli ve svých kázáních? Doklad viz v mé studii *Dva formulářové kusy z husitského Tábora*, in: *Návraty k pramenům. Studie k počátkům husitského Tábora*, Praha 2021, s. 553.

1 Karl HÄRTER – Beatrice DE GRAAF – Gerhard SÄLTER – Ewa WIEBEL (Hrsg.), *Vom Majestätsverbrechen zum Terrorismus. Politische Kriminalität, Recht, Justiz und Polizei zwischen Früher Neuzeit und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2012.